

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ БАГАТОВИМІРНОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ ПРОФОРІЄНТАЦІЯ НА ПСИХОДІАГНОСТИЧНІЙ ОСНОВІ

Моргун В. Ф.

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
v.f.morgun@gmail.com*

В умовах геополітичної кризи, рашиського військового нападу на Україну і майбутнього повоєнного періоду проблема профорієнтації особистості залишається гостро актуальною. Навіть фахівці з мобілізації відмічають значне підсилення мотивації воїнів та зменшення дезертирства за умов урахування цивільних спеціальностей, здібностей і нахилів новобранців. Вибір професії, що відповідає здібностям, інтересам і нахилам оптанта (людини, яка обирає професію), забезпечує водночас позитивне психологічне самопочуття фахівця та високу ефективність його трудової діяльності (Є. Клімов, О. Коропецька, Є. Павлютенков, Н. Побірченко, М. Пряжников, Є. Пряжникова, В. Рибалка, А. Самодрин, В. Синявський, А. Ткаченко, Ю. Укке, Б. Федоришин, С. Фукуяма, Н. Шиян, С. Шульц та ін.). Полтавська наукова школа профорієнтації також досягла вагомих здобутків у цій галузі психологічної науки і практики (Р. Білоус [1], Н. Гончарова [1, 3], В. Колінько [4], О. Куш, В. Моргун [8-17], Т. Пазюченко [18], Н. Чайкіна [22]).

Автор має досвід керівництва: трьома регіональними госпдогвірними науково-прикладних дослідженнями за проблемою: «Профорієнтація молоді на робітничі професії» на замовлення: Полтавського турбомеханічного заводу (1981–1983 рр.), Регіонального управління «Полтаванафтогазгеологія» (1984–1988 рр.), Кременчуцького автомобільного заводу (1989–1992 рр.) (співвиконавці – М. Лебедик, В. Колінько, Н. Чайкіна); української частини міжнародного (Австрія, Туреччина, Україна, Чехословаччина) науково-прикладного проекту «Професійна орієнтація в середній школі як частина діяльності вузу по формуванню свого контингенту» – на замовлення Комісії ЮНЕСКО в Україні та Міністерства освіти України (Париж, Київ, Полтава, 1983–1985 рр.) (співвиконавці – В. Колінько, Н. Чайкіна) [20].

Автор також відповідав за психолого-педагогічне забезпечення експериментальної цільової програми «Вчитель: школа – педвуз – школа» (за ініціативою тодішнього очільника Полтавської області Ф. Моргуна [5, 14]) під керівництвом ректора Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, академіка І. Зязюна (1981–1989 рр.) (співвиконавці – Н. Гончарова, В. Колінько, Н. Чайкіна, А. Харченко) [14].

Впродовж багатьох років (із 1981 р. і дотепер) автор відповідає за загальну тему кафедри психології Полтавського педагогічного університету «Проблема періодизації розвитку особистості в ході життя», що включає дослідження проблеми профорієнтації, зокрема, і на вчительську професію (співвиконавці – Н. Гончарова, В. Колінько, Т. Пазюченко, Н. Чайкіна, А. Харченко) [10, 14, 15, 18, 19].

Мета даного теоретико-методологічного дослідження полягає:

- по-перше, в побудові багатовимірної моделі системи профорієнтації людини протягом життя;

- по-друге, в розробці засобів психодіагностики та профконсультування особистості оптанта для підбору відповідних спеціальностей на ринку професійної освіти та праці.

Спираючись на методи теоретичного аналізу, порівняння, узагальнення та моделювання, запропоновано багатовимірну модель структури особистості, модель вікової профорієнтації, засобів профорієнтаційної роботи з оптантом та комплекс життєвих методів психодіагностики на основі аналізу продуктів діяльності людини, що обирає професію.

Теорія багатовимірного розвитку особистості, спираючись на ноосферну методологію В. Вернадського, системно-діяльнісний підхід у психології (Л. Виготський, Д. Дьюї, П. Гальперін, О. Леонтьєв, С. Максименко, В. Моляко, В. Рибалка, С. Рубінштейн, С. Яланська та ін.) виходить із такого визначення: *особистість* – це людина, яка активно опановує і свідомо перетворює природу, суспільство та власну індивідуальність, внутрішній світ якої має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребо-вольових переживань, змістовних спрямованостей, рівнів опанування і форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається свобода самовизначення особистості в її вчинках і міра відповідальності за їхні ноосферні наслідки (включаючи й неусвідомлювані) перед природою, суспільством і власною совістю [8, с. 213-214].

Спираючись на дану структуру особистості [8, 16], розроблено багатовимірну періодизацію розвитку людини протягом життя [9, 16], етапи вікової профорієнтації [3, 19] (див. нижче також таблицю: «Система професійної орієнтації...»). Розроблено ефективні методики психодіагностики (опитувальник реального, бажаного і фантастичного бюджетів часу людини [11]; лонгітюдний і зрізовий варіанти методики багатовимірного аналізу досягнень оптанта [7]; довільна і алгоритмізована характеристика-рекомендація випускника основної і середньої школи [12], методика співбесіди експертної комісії з абітурієнтом [18] та ін.).

Потужним засобом профорієнтації може стати портфоліо кожного учня, яке передбачене концепцією 12-річної середньої освіти в Україні

[20]. Якщо портфоліо поповнюється вчителем (?), а не учнем, хаотично (?), а не періодично, за умовчанням (?), а не публічно – тоді портфоліо перетворюється лише на цікаві експонати домашнього музею дитини і не більше. Якщо ж свої найкращі досягнення, по-перше, регулярно – за кожен місяць, по-друге, обирає сам учень (тоді вони не обмежуються лише шкільними його здобутками, що дуже важливо!), більше того, по-третє, учень демонструє 1-2-хвилинну презентацію свого досягнення на щомісячній виховній годині перед усім класом із запрошенням (але за згодою, без примусу обов’язковості!) представника її родини (матері, батька, бабусі, дідуся – хто зможе прийти!), тоді накопичені в портфоліо за роки навчання досягнення стають безцінним психодіагностичним матеріалом. Досвід застосування методики багатовимірного аналізу досягнень учнів автором показує, що, починаючи з 3-4-ої презентації досягнень, батьки із спостерігачів перетворюються на активних співучасників і стають профконсультантами не тільки свого «чада», а й усіх його однокласників!

Система професійної орієнтації в контексті вікової періодизації багатовимірного розвитку особистості оптанта* в ході життя (за В. Моргуном, 2024)

ПЕРІОДИ І ЕТАПИ розвитку особистості	Етапи вікової профорієнтації	Засоби профорієнтації	Результати профорієнтації
СПІВПРАЦЯ (0-5 р.)			
Вік немовляти (0-1 р.)	Розвиток різнобічних задатків і здібностей дитини	Самообслуговування, предметно-маніпулятивні ігри	Інтереси, здібності/нахили, бюджет часу дитини
Раннє дитинство (2-3 р.)			
Дошкільне дитинство (4-5 р.)	Ігрова профорієнтація і портфоліо досягнень дитини	Сюжетно-рольові ігри, портфоліо досягнень дитини	Бюджет часу, вибір гуртків, секцій
СПІЛКУВАННЯ (6-17 р.)			
Молодше шкільне дитинство (6-9 р.)	Суспільно-корисна праця	Трудове навчання, допомога дорослим, портфоліо досягнень	Поглиблене вивчення предметів
Підлітковий вік (10-14 р.)	Здобувач трудових вмінь і навичок	Політехнічне (технологічне) навчання, профпропаганда, позашкільна освіта, профпідбір, портфоліо досягнень	Вибір профільної (ліцей), професійної (коледж, СПТУ), позашкільної освіти

Юність (15-17 р.)	Здобувач профільного атестату, спеціальності рівня кваліфікації молодший спеціаліст	Профільна, професій-на освіта, проф-консультація, портфоліо досягнень	Вибір закладу вищої освіти
ПРАЦЯ (18-60 р.) («ДІЛОВА ГРА»)			
Молодість (18-23 р.)	Здобувач вищої освіти	Професійна освіта, професійні спроби	Вибір місця роботи і посади
Дорослість (24-33 р.)	Молодий спеціаліст	Профадаптація, досвід, майстерність	Професійний авторитет
Зрілість (34-60 р.)	Акме (вершина професійних досягнень), наставництво	Підвищення кваліфікації, перекваліфікація і реорієнтація на попередню професію	Визнання професійних заслуг (репутація, звання, посади, нагороди), мемуари, успіхи учнів, послідовників
САМОДІЯЛЬНІСТЬ (60-... р.)			
Похилий (поважний) вік(61-75 р.)			
Старість (76-90 р.)			
Довгожителство (91-... р.)			

* **Оптант** – людина, яка обирає професію.

Якось восени автор отримав неочікувану подяку від керівництва однієї з полтавських шкіл. Справа в тому, що влітку батьки з двох 9-х класів, дітям яких не вистачило місць в 10-х гімназійних класах (бо в цих учнів було не дуже з дисципліною, успішністю), не давали спокою директору школи з проханнями залишити їх дітей у навчальному закладі. І тільки батьки нашого «експериментального» 9-го класу, завчасно розібравшись (за допомогою методики багатовимірної аналізу досягнень учнів!) із професійними нахилами дітей, обрали відповідні СПТУ, коледжі чи профільні гімназії і не відволікали керівництво школи від літніх канікул принизливими проханнями залишити їхніх дітей не за успіхи у вихованні та навчанні, а... «по благу».

На жаль, типовими є складнощі впровадження даної методики в школі, яке розтяглося аж на три роки (?!). В 7-му класі дирекція поставила питання про профільну освіту і звернулася до батьків по

допомогу з визначенням профілю. Пропозиція автора застосувати методику багатовимірного аналізу досягнень дітей для оптимального визначення профілю більшості учнів була підтримана, але... жодних дій. Минув рік, у 8-му класі дирекція знову поставила питання про профільну освіту, пропозиція автора зробити це на психодіагностичній основі знову була підтримана на словах і... проігнорована на ділі. Минув ще рік, про профіль забули, але класна керівниця, зібравши нас, батьків новоспечених 9-класників, після святкової лінійки, з сумом повідомила, що вона «дуже любить усіх дітей нашого класу», але по його закінченню половину з них любити... не зможе, бо набір у 10-ті класи обмежений. І тоді один із батьків, збагнувши, що його син (шибеник і двієчник) – один із кандидатів на виліт, повідомив, що в їхньому мікрорайоні чотири коледжі / СПТУ, і попросив – чи не можна скористатися допомогою «дармового» психолога в класі, аби визначитися – в який саме заклад середньої професійної освіти перевести свого сина після 9-го класу? Батьки підтримали пропозицію, ініціатива громади виявилася більш дієвою, і тільки під тиском родин методика профорієнтації, нарешті, була впроваджена!

Другий яскравий приклад ефективності застосування – як методика багатовимірного аналізу досягнень учня врятувала приміську 9-річку від закриття. Коли у школі приміського села (на відміну від найближчих міських шкіл) випускникам 9-х класів, крім свідоцтва про закінчення школи, почали видавати змістовні характеристики-рекомендації щодо основного і запасних профілів їхньої подальшої професійної освіти, батьки перестали переводити учнів 5-9-их класів у приміські середні школи, внаслідок чого рішення про перетворення 9-річки у початкову школу було скасовано. Школа врятувала сама себе! (Див. докладніше у [23]).

Застосувавши зрізовий варіант методики багатовимірного аналізу досягнень оптанта (за В. Моргуном [7, 13]), класний керівник (шкільний психолог, зацікавлений представник родини, нарешті, сам оптанта) отримує ієрархію профорієнтаційних профілів кожного випускника. Ці профілі стануть у нагоді, коли людина зітнеться з ринком праці і зможе не просто підкорятися кон'юктурі пропозицій, а буде шукати такі вакансії, що відповідають, принаймні, одному з її власних профорієнтаційних профілів. Згідно з ними буде обиратися і професійна освіта. Той же, хто похапцем позариться на високу зарплатню (приклад друзів, хороший колектив, близьке розташування місця роботи тощо) і проігнорує невідповідність («патологічну неконгруентність», за В. Рибалкою [21]) своїх інтересів, здібностей, нахилів вимогам професії, ризикує отримати... загострення хронічних розладів, дострокові професійні хвороби, гіпертонію, інсульт, інфаркт тощо.

Полтавською школою профорієнтації запропоновано також декілька варіантів профконсультаційних тренінгів [1, 2, 4, 18], що можуть допомогти як молоді шкільного віку, так і дорослим, котрі вимушені змінювати професію в зрілому віці.

Спираючись на багатовимірну структуру особистості, розроблено багатовимірну періодизацію розвитку людини в онтогенезі, етапи вікової профорієнтації, відповідні засоби і результати профорієнтаційної роботи з оптантом, який обирає професію, протягом життя.

Для поповнення психодіагностичного інструментарію запропоновано ефективні методики обстеження оптантів: опитувальник реального, бажаного і фантастичного бюджетів часу людини; лонгітюдний і зрізовий варіанти методики багатовимірного аналізу досягнень оптанта; довільна і алгоритмізована характеристика-рекомендація випускника основної і середньої школи; методика співбесіди експертної комісії з абітурієнтом; декілька варіантів профконсультаційних тренінгів. Потужним засобом профорієнтації може стати портфоліо досягнень кожного учня, яке передбачене концепцією 12-річної середньої освіти в Україні.

Профорієнтаційний психолого-педагогічний супровід особистості набуває особливої актуальності й перспективи в наші драматичні часи, коли тисячі людей стали внутрішньо переміщеними особами, емігрантами, повертаються з фронту до мирного трудового життя і вимушені міняти професію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус Р. М. Мій професійний вибір: тренінг старшокласників. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ, 2011. № 1. С. 10–22.
2. Гончарова Н. О. Основи вибору професії: Консультативний тренінг / за ред. В. Ф. Моргуна. Полтава : АСМІ, 2007. 48 с.
3. Гончарова Н. О. Основи професійної орієнтації : навч. пос. / за ред. В. Ф. Моргуна. К.: ВД «Слово», 2010. 168 с.
4. Колинко В. В. Методические рекомендации по профконсультации школьников: Консультативный тренинг / Под ред. В. Ф. Моргуна. Полтава, 1988. 168 с.
5. Лебедик М. П. Федір Моргун і реформа шкільної освіти. *Світогляд*. Київ, 2015, № 4 (54). С. 16–21. URL: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitoglyad-svit-2015-10-4/svitoglyad-2015-4-4-lebedik.pdf>
6. Максименко С. Д., Яланська С. П. Генетико-креативний підхід: діяльнісне опосередкування особистісного розвитку : монографія. К.: «Людмила», 2021. 524 с.
7. Моргун В. Ф. Багатовимірна психодіагностика досягнень учня як перший крок профільної освіти. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ, 2006. № 1. С. 1–5.
8. Моргун В. Ф. Багатовимірна топологія ноопсихології особистості, її менталітету та інтедифії (*інтеграції та диференціації*) освіти. *Ноосфера*

Вернадського, сучасна освіта і наука : колективна монографія / За ред. А. П. Самодріна. Київ-Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2021. Т. 1. С. 208–234. URL: https://drive.google.com/file/d/1qcdc5AbwQVBdbFadcnmR5mDdhB_fr1zw/view

9. Моргун В. Ф. Другий та третій віки людини у контексті періодизації багатовимірного розвитку особистості. *Психологія дорослості з основами геронтопсихології*. Навч. пос. / Т. М. Дзюба, О. Г. Коваленко ; за ред. В. Ф. Моргуна. Київ : ВД «Слово», 2013. С. 260–264. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/5250>
10. Моргун В. Ф. Історичні витоки професійної культури педагога і педагогічного психолога. *Професійна культура: сутність, фахові особливості, розвиток*. Колект. моногр. / відп. ред. Г. Є. Улунова. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. С. 115–129. URL: https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/Profesiyna_kultura.pdf
11. Моргун В. Ф. Методика дослідження реального, бажаного і фантастичного бюджетів часу людини. *Психодіагностика особистості підлітка*. Навчально-метод. пос. / За ред. О. Д. Кравченко, В. Ф. Моргуна. К.: ВД «Слово», 2009. С. 35–40. URL: <https://studfile.net/preview/5186358/>
12. Моргун В. Ф. Методика складання та аналізу багатовимірної характеристики-рекомендації випускника школи: довільний і алгоритмізований варіанти. *Методи психодіагностики підлітків*. Навч. пос. / За ред. О. Д. Кравченко, В. Ф. Моргуна. Полтава, 1995. С. 105–122.
13. Моргун В. Ф. Психодіагностичний супровід особистості у професійному самовизначенні. *Наука і освіта*. Одеса, 2016. № 2-3. С. 156–164.
14. Моргун В. Ф. Програма «Вчитель (школа-педвуз-школа)»: запит Федора Моргуна – розробка Івана Зязюна – державна підтримка Василя Кременя. *Трибуна*. К., 2023. № 2. С. 67-69. URL: <https://drive.google.com/file/d/1v22Qx-N5JSPi20mVuVuAgXyJgGZNdwln/view>
15. Моргун В. Ф. Психологія особистості в педагогіці А. С. Макаренка. Факсимільний збірник праць 1988–2001 рр. Полтава, 2002. 84 с.
16. Моргун В. Ф. Розвиток типів особистості: абітурієнт, студент, учитель-стажист. *Вища і середня педагогічна освіта*. К., 1989. Вип. 14. С. 92–95.
17. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики : навч. пос. 3-є вид. К.: ВД «Слово», 2013. 462 с.
18. Пазюченко Т. М. Професійна орієнтація на педагогічну працю: консультативний тренінг / за ред. В. Ф. Моргуна. Київ, 2000. 116 с.
19. Психолого-педагогическая диагностика личности будущего учителя в системе профессиональной ориентации : метод. пос. / Автор-составитель В. Ф. Моргун. Киев : РУМК, 1990. 64 с.
20. Психолого-педагогічний супровід профілізації освіти: теорія і практика. Матер. Всеукраїнської наук.-прак. конфер. (м. Полтава, 10-11 грудня 2008 р.) / За ред. В. Ф. Моргуна. Полтава: ПОІППО імені М. В. Остроградського, 2008. 68 с. URL: <https://pano.pl.ua/file/book/Mylika1.pdf>
21. Рибалка В. В. Особистісно центроване консультування клієнтів із патогенною психодинамічною неконгруентністю. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка АПН України, 2005. 58 с.
22. Чайкіна Н. О. Комплекс психологічних методів дослідження професійної адаптації молодого вчителя : навч. пос. Київ, 1997. 40 с.
23. Чубич М., Моргун В. Новоселівська школа на шляху до життя. *Імідж сучасного педагога*. 2002. № 6-7. С. 66–70.